

Genetička otkrića – nova vrela za etnogenezu i povijest Hrvata?!

Povodom okruglog stola: Genetička otkrića – nova vrela za etnogenezu i povijest Hrvata?!, Zagreb 11. siječnja 2006.

Cilj znanosti bi, kažu, trebala biti istina. Istina – to će reći cjelovit, jedinstven, u sebi neproturječan i dosljedan sustav znanja odnosno pouzdanih činjenica. Taj korpus znanja, ta golema zgrada moderne znanosti, premda nedovršena – ili upravo zbog toga – najveće je čudo koje je čovjek ikada stvorio. U prethodnoj, namjerno patetičnoj rečenici olako prelazimo preko najbitnije riječi – „golema“; ta je zgrada tolika da se neki njeni dijelovi jedva dodiruju, a bezbrojni ljudi koji je zidaju – dopustite mi opet slikovitost – jedva da jedni druge vide i čuju. Problem koji sam ovdje iznio znan je svima; na njega se već dulje vremena ukazuje, štoviše, ponekad ga se predstavlja kao sudbonosnoga za zgradu o kojoj je ovdje riječ. I premda nam ovakve pesimistične opomene mogu navući tek prezriv smiješak na usne, problem nas ipak sili da dijelove korpusa moderne znanosti – znanstvene discipline – međusobno povežemo, ustvari suočimo graditelje jedne s drugima. Upravo jedno takvo suočavanje zbilo se u prostorijama Matice hrvatske 11. siječnja 2006. na okruglom stolu naslovljenom „Genetička otkrića – nova vrela za etnogenezu i povijest Hrvata?!“.

Treba li uopće napominjati da organizator i idejni začetnik skupa zaslužuje svake pohvale? Suočiti nas povjesničare (ali i druge znanstvenike iz društvenih i humanističkih disciplina) s dosezima jedne, u usporedbi s historijom, mlade i zbog rezultata iznimno cijenjene znanstvene discipline – genetike – ne znači samo upoznavanje pa stoga i zbližavanje dviju po metodologiji udaljenih disciplina, već nas navodi na promišljanje metodologije naše znanosti i njezina mjesta u velebnoj zgradi koju sam spomenuo na početku. Potaknut će nas na promišljanje ne samo rezultata naše znanosti u svjetlu novih pokazatelja koje nam nudi jedna drugačija – da li doista i udaljena? – znanstvena disciplina, već i na razmatranje strukture same zgrade znanosti čiji bismo dio željeli i trebali biti. Za očekivati je da će ta naša promišljanja na koncu uroditi plodom, a plod bi svakog mišljenja trebalo biti znanje.

Dojam koji je mogao steći slušatelj ovoga skupa jest da su njegovi glavni sudionici, njegove „zvijezde“ bili genetičari. Možda nas dojam vara, jer je broj govornika genetičara i povjesničara bio otprilike jednak: 3 „povjesničara“ (pedagog Ivan Biondić, povjesničar Neven Budak, antropolog Mario Šlaus) prema 4 genetičara (Ivan Jurić, Andrija-Željko Lovrić, Damir Marjanović, Dubravka Moskatelo). Vara li nas dojam, koji je morao doživjeti svaki povjesničar fasciniran – bez pretjerivanja – metodološkom razrađenošću i egzaktnošću znanosti poput genetike i njenim počesto spektakularnim rezultatima? Ne, ne vara nas. Ne samo povjesničari, svi su zadivljeni napretkom genetike i njezinim dostignućima. U tom smislu možemo reći da je to znanost danas od svih disciplina najprobitačnija i najzanimljivija, disciplina koja najviše obećava, a većinu svojih obećanja i ispunjava. A sve nas to prisiljava da genetičarima naprosto – vjerujemo. Suočeni s njihovim zbudujućim rezultatima, mi-povjesničari, baš kao i ostali „društvenjaci“ i „humanisti“ – mi nemamo druge mogućnosti nego pred nas predočene rezultate genetičkih istraživanja vrednovati kao povijesne izvore izvanredne pouzdanosti i preciznosti. Izvore prvoga reda. Upravo

je to ono s čime smo suočeni mi povjesničari: kako interpretirati, kako uklopiti te izvore u naša dosadašnja znanja?

Prije svega, krenimo od najlakšeg: ti će nam izvori koristiti prije svega u slučajevima rasprava o etnogenezi naroda odnosno etničkih skupina. Oni nam, naravno, ne mogu niti imaju namjeru objasniti, primjerice, povijesna zbivanja oko Francuske revolucije. Migracije, stapanje, preslojavanje, nestajanje, nastajanje zajednica ljudi različitih identiteta i naziva – u tom pogledu genetika nam nudi bitne odgovore. Da budemo jasniji, odgovore nam nudi Y-kromosom koji je, zbog svoje mutabilnosti i nasljeđivanja po isključivo muškoj liniji, pravi rudnik u kojem se, slijedeći zlatnu žilu mutacije, možemo kretati kroz prošlost od sadašnjosti do trenutka mutacije, do muškog začetnika patrilinearne loze. Sada je lako slijediti zaključivanje: mutacija na Y-kromosomu će se od začetnika po muškim nasljednicima prenositi kroz vrijeme i prostor stvarajući na jednome mjestu veće ili manje nakupine pojedinaca nositelja te mutacije. Tijekom vremena – a govorimo o tisućama godina – nositelji će se raspršiti, a postotak zastupljenosti određenog haplotipa (stručni termin genetike, otprilike isto što i mutacija) raspršivanjem smanjivati. No gdje god bili i u kojem god broju na određenom prostoru bili zastupljeni, nositelji istog haplotipa imaju zajedničkog pretka po muškoj liniji.

Ono što nas u prvi mah zanima jest koji su haplotipovi najzastupljeniji u Hrvata. Dva su glavna haplotipa, govore nam genetičari, Eu7 i Eu19. Oba su „europska“ (najčešće su zastupljeni među europskim narodima) i stara (pojava mutacije seže u paleolitik). Ti nas „markeri“ (stručni termin) povezuju s, primjerice, Nijemcima i Poljacima, i to Eu7 s prvima a Eu19 s drugima. Na tu povezanost ukazao je dr. Ivan Jurić u svome predavanju, a za primjer je uzeo upravo ta dva naroda jer su oni, usprkos povijesnoj i geografskoj povezanosti, genetski – barem što se tiče onoga genetskog materijala vezanog u Y-kromosomu – izrazito različiti. Eu19 naziva se još i „slavenskim“ haplotipom jer je, mislilo se dosad, „karakterističan“ za slavenske narode. Ali najnovija istraživanja ukazala su na visoku zastupljenost – štoviše, znatno višu nego u slavenskih naroda – haplotipa Eu19 u Mađara u Europi te nekih srednjoazijskih naroda, pa je stoga i naziv „slavenski“ sada upitan. Eu7 je za Hrvate posebno zanimljiv jer je on, u usporedbi s ostalim narodima, najjače zastupljen upravo u nas; zašto ga, stoga, ne nazvati „hrvatskim“? Bilo bi uistinu sjajno ukoliko bi takav naziv – ponuđen od dr. Jurića – bio prihvaćen u genetičarskoj znanstvenoj zajednici: zamislite samo da „naše“ genetske „stričeviče“ Laponce, zapadne Kurde, Skandinavce, Kabardince i ostale prikavkaske narode (ne i Čečene, nasreću ili nažalost?) kao i zaporoške i donske Kozake jednoga dana u stručnoj literaturi pronađemo kao nositelje „hrvatskog haplotipa“, malne Hrvate. Možda ovo zvuči ironično, no ne zaboravimo: više od 70% zapadnih Hercegovaca ima negdje u dubokoj prošlosti zajedničkog pretka po muškoj liniji s oko 30% zapadnih Kurda i s više od 20% potomaka zaporoških Kozaka u Ukrajini. Što nam to govori?

Ovo je pravo pitanje: što nam to sve govori? Vratimo se sada na primjer Nijemaca i Poljaka. Zamišljamo granicu koja ta dva naroda razdvaja politički, koja ih razdvaja etnografski, koja ih razdvaja lingvistički; na pamet nam pada prošlost koja ih je uputila jedne na druge. I sjetimo se rata od prije više od pola stoljeća i gibanja Nijemaca iz istočne Pruske, dijela Saske i Wroclawa preko Odra i doseljenja Poljaka iz današnje zapadne Ukrajine i Bjelorusije; sjetimo se plebiscita Poljaka i Nijemaca nakon Prvog svjetskog rata i ponovne uspostave poljske države; i podjele Poljske druge, pa prve; i idemo sve dublje u prošlost, u doba širenja Poljske države na zapad i istok, i još dalje, u vrijeme germanizacije današnje

istočne Njemačke (Pruske i Saske) dotad naseljene zajednicama ljudi slavenskog jezika i kulture, i još dalje... I postaje nam jasno ono što smo oduvijek znali: onih granica nema! Stoput su se tijekom povijesti raspale, pomakle i ponovo zacrtale, toliko da moramo bez dvoumljenja reći: bitne genetske razlike između ta dva naroda, barem na jednom vrlo širokom graničnom, krajiškom području, ne može biti. Povijest, lingvistika, etnologija, pa čak i sam Bismarck slažu se da su dio današnjih Prusa ustvari potomci brojnih, današnjim Poljacima, srodnih slavenskih naroda. Ali, genetičari nas hladno razuvjeravaju: ne, oni su genetski dva izrazito različita naroda. Ukratko, velika većina današnjih Nijemaca ne dijeli zajedničkog „dida s očeve strane“ s golemom većinom Poljaka. To nam govori da su se Nijemci i Poljaci (doslovno, jer riječ je o muškarcima) gibali u povijesti poput mora i kopna pri izmjeni oseke i plime – gdje jedni dođu, drugih nema, i tako već više od tisuću i pò godina. Germanizacija? Slavenizacija? To su greške, ustvari besmislice koje se što prije moraju izbaciti iz povijesnih knjiga.

Navedimo još jedan primjer čija je začudnost izmamila uzdahe zapanjenja u prisutnih (povjesničara): postoji, naime, jedan haplotip koji je „karakterističan“ za zapadnu Europu, a naziva se još i „keltskim“ jer je najviše zastupljen u Iraca. Postotak njegove zastupljenosti izrazito opada kako iz zapada Europe („keltskih zemalja“) krećemo na istok. U Aziji gotovo da ga i nema, osim kod jednog naroda koji je i prije bio po mnogo čemu poseban – Hazara u Afganistanu, u kojih je zastupljen u postotku većem od 60%! Taj narod neobičnog i slavnog imena, koji sa slavim imenjicima iz Hazarskog kaganata nema (?) povijesno-genetičke veze, šijita u većinski sunitskom Afganistanu, mongoloida koji se ističu među kavkazoidima Tadžicima i Paštunima, jezika srodnog farski jeziku današnjih Iranaca, takvi dakle Hazari imaju zajedničkog pretka po muškoj liniji s Ircima. Oni to, naravno, ne znaju; za sebe tvrde da su potomci mongolskih vojnika Džingis-kana zaostalih u planinskim zavalama središnjeg i zapadnog Afganistana. Griješe! Ta predaja bi mogla biti istinita, uvjeravaju nas genetičari, jedino ako su ti vojnici ustvari bili žene.

Iz spomenutih primjera naziremo čitav niz problema. Pogledajmo slučaj Hazara: posve je jasno da povijesna metodologija, baš kao ni etnografska niti lingvistička, ni na koji način ne može potvrditi povijesno-genetičku vezu Hazara i Iraca. Naprotiv, sve spomenute znanstvene discipline tvrdit će upravo suprotno. Ovim disciplinama možemo pribrojiti i antropologiju, jer antropometrijski će nam pokazatelji – uostalom, bez potrebe za detaljnijim mjerenjima – govoriti o golemoj razlici između blijedih, svjetlookih i svjetlokosih Iraca i tamnokosih, zbijenih i kosočkih Hazara.¹ Razmotrimo sad slučaj Nijemaca i Poljaka: ovdje će povijest imati „bezbroy“ pouzdanih povijesnih izvora koji će potvrđivati slučajeve germanizacije i slavenizacije (polonizacije), u suglasnosti s etnografskim i lingvističkim istraživanjima. I svi će u glas, bez imalo dvoumljenja, stajati na svome – nasuprot genetičarima. Jedna vrsta izvora ima prednost pred drugom, jedna metodologija u svojoj složenosti i rezultatima nadmašuje drugu, jedna znanstvena disciplina natkriljuje drugu.

¹ Ipak moramo naglasiti da je u slučaju antropologije ta razlika objašnjiva. Objašnjenje je u genskom sadržaju Y-kromosoma, koji nije takav da u znatno mjeri može utjecati na fenotip, odnosno vanjske, vidljive fizičke oznake ljudi. Tako bi u slučaju mongoloidnih rasnih oznaka Hazara riječ bila o mongoloidnim majkama i njihovom „genskom ostavštinom“ koja je presudno utjecala na fenotip. Sličan slučaj nalazimo i u Lemba, tzv. „Židova-crnaca“, negroida Bantu jezične skupine koji ne jedu svinjetinu, a u kojih je nađen „kohenski“ haplotip (pridjev kohenski izveden je iz čestog židovskog prezimena Kohen, hebrejske riječi koja znači „učitelj“, a označava svećeničku kastu).

Jer sjetimo se: konzistentnost i koherentnost obuhvaća sve znanje, svaku znanstvenu disciplinu ponaosob i sve njih zajedno. A ovdje očito jedna znanost proturječi drugoj.

Suočeni s tim problemom, mi ga moramo razriješiti. Po svemu sudeći, dva su rješenja, a možemo ih označiti kao ili/ili rješenja. Možemo, naime, priznati prvenstvo genetike i prebrisati sva dostignuća – odnosno interpretacije, očito krive – povijesne znanosti. Drugim riječima, to znači odbaciti historijsku znanost kao znanstvenu disciplinu. Jer metodologija je naše znanosti neobično jednostavna – imamo izvore (pismene prije svih) na osnovu kojih, nakon kritičke prosudbe i vrednovanja, kroz priču predstavljamo prošla zbivanja – toliko jednostavna da bi ispunjenje zahtjeva za njezinom tako drastičnom izmjenom kakvu od nas zahtijevaju (neki) rezultati genetike značilo mijenjanje same naravi naše intelektualne discipline, ustvari rađanje nečeg novoga. Toj bi novoj znanosti dostajali tek izvori dobiveni genetičkim istraživanjem, genetičkom metodologijom, da bez ikakve sumnje ustvrdi genetičko-povijesnu vezu Hazara i Iraca ili genetičko-povijesnu razdvojenost Nijemaca i Poljaka. Genetika bi progutala historijsku znanost.

Drugo rješenje ne bi bilo tako isključivo, ali bi po svojim posljedicama bilo dalekosežno, možda i značajnije od prvog. Možemo, naime, ukazati na nesvodivost problema o kojima raspravlja i koje proučava povijest i njoj srodne znanosti i one koje razmatra genetika. To je stav koji će u prvi mah zauzeti svaki povjesničar dobronamjeran prema svojoj struci. Naravno, stav moramo potkrijepiti, a to će biti začuđujuće jednostavno. Objasniti ćemo to još jednim slikovitim primjerom koji nije egzaktan genetički nalaz, već iskaz vjerojatne mogućnosti izrečen od jednog uvaženog genetičara, dr. Marjanovića. Možemo, tvrdi on, u Bosni imati dva sela, jedno na jednoj, drugo na drugoj strani planine. I bez obzira na nacionalnu pripadnost ili religiju njihovih stanovnika, bez obzira na svu upućenost jednih na druge, stanovnici jednog sela mogu biti po muškoj liniji potomci čovjeka iz, recimo, današnje Sirije, a oni iz drugog sela potomci nekog iz, recimo, današnje Rusije. Oni toga, jasno je, neće biti svjesni, što znači da na njihovu svjesnu djelatnost ta činjenica neće imati nikakva utjecaja. Pretpostavimo li da dijele isti nacionalni i religijski identitet, stanovnici će tih sela dijeliti i iste običaje, jezik, iste – ili različite, svejedno – ideološke nazore, a sve će to dalje utjecati na njihovu sudbinu, na povijesne događaje kojih će oni biti sustvaratelji. Sve te „vidljive“ stvari, sva ta svjesna razina na kojoj se odvijaju povijesni događaji, jest ono što je predmet historijske znanosti. To, a ne mutacija na Y-kromosomu. Što se povjesničara tiče, svi će se nalazi genetičara – bez sumnje točni i pouzdani, ponovimo opet – moći zanemariti, upravo odbaciti kao razbibriga koja s poviješću i nema previše veze. Da, ti ljudi jesu – ili nisu – imali zajedničkog pretka po muškoj liniji prije toliko i toliko tisuća godina. I? Prije mnogo više tisuća godina, svi su haplotipovi bili svedivi na jedan, kao što smo i svi današnji ljudi potomci, kako nas uče genetičari, jedne majke. Zanimljivo, ali – pa što? Ta činjenica ne mijenja povijest naroda niti za jednu riječ. U redu – može netko prigovoriti – ali što je s etnogenezom? Nisu li tu genetički nalazi od nesumnjive vrijednosti? Nalazi nam genetike ne mogu dati ispravnu sliku čak ni pri proučavanju etnogeneze etničkih zajednica, reći će povjesničari i započeti skandal. Jer, ponavljali su povjesničari akademik Nikša Stančić, komentirajući predstavljena izlaganja, i prof. dr. Neven Budak u svome predavanju koje je pročitao moderator skupa Đuro Vidmarović, narod (nacija, etnija) nije biološki već politički odnosno kulturni fenomen. „Krvni mišung“ koji nam zorno pokazuju rezultati genetskih istraživanja tu tvrdnju može samo potvrditi. „Ergo: vi radite svoje, a mi ćemo svoje!“ Ili, kako je to slikovito napisao prof. dr. Budak: to su dva kolosijeka čiji se vlakovi nikada ne dodiruju.

Ali stvar nipošto nije posve razjašnjena. Prihvatimo li ovakav stav, mi povjesničari sami na jedan način isključujemo povijesnu znanost od ostalih (prirodo)znanstvenih disciplina. Povezanost znanosti znači svedivost svih znanosti na jednu opću, sveobuhvatnu Znanost, na onu skladnu zgradu o kojoj je na početku bilo govora. Razdvojenost disciplina koje tu zgradu čine može biti samo problem prakse, ali ne i načela. Kao što se povijesni događaji odvijaju u četverodimenzionalnom svijetu kakvog nam opisuju Einsteinove teorije relativnosti, tako i genetičke osobitosti imaju nekakav odjek u prošlosti. Prigovarati da je primjena genetike pri objašnjavanju povijesnih zbivanja jednako (bez)smisljena kao što bi to bilo grafičko prikazivanje prošlih povijesnih događaja u povijesnim udžbenicima pomoću četverodimenzionalnog prostora Minkowskoga, bilo bi neopravdano brzanje sa zaključcima.

Uzmimo za primjer vezu haplotipa i jezika, koji se nekim čudom našao u središtu rasprava dr. Biondića, dr. Lovrića i dr. Dubravke Moskatelo. Pretpostavka iz koje se izvode zaključci o vezi jezika i haplotipa je jasna: pojava mutacije na Y-kromosomu, ponovimo, pojavljuje se na određenome mjestu u određenome vremenu u povijesti, te se dalje prenosi po muškoj liniji. U razdoblju kratko nakon pojave mutacije – a „kratko“ ovdje može značiti nekoliko stoljeća – nositelji haplotipa skoncentrirani su na razmjerno malome području, iz čega slijedi zdravorazumski zaključak da su njegovi nositelji govornici istoga jezika i dionici iste ili vrlo srodne kulture. Tijekom vremena, uslijed migracija, nositelji se haplotipa raspršuju. Ali migracijom oni prenose ne samo svoj haplotip, već i svoj jezik i svoju kulturu. Ukoliko se na određenome području grupa nositelja određenog haplotipa nađe u razmjerno velikoj manjini (primjerice 20%), možemo pretpostaviti da su svoj jezik i svoju kulturu uspjeli sačuvati u znatnoj mjeri, dovoljno da možemo tražiti i naći ne samo biološko-genetičku (putem mutacije na Y-kromosomu), već i povijesno-genetičku vezu (u jeziku i kulturi) te skupine i druge razmjerno velike grupe nositelja istoga haplotipa koja je iz „staroga kraja“ migrirala na drugu stranu svijeta. Pa čak i ukoliko takvu povijesno-genetičku vezu ne možemo naći, mi možemo s razlogom pretpostaviti da je ona jedno dulje vrijeme u prošlosti postojala – pa su tako potomci današnjih Iraca i današnjih Hazara nekad u povijesti govorili srodnim jezikom. Dodajmo ovome još jednu zdravorazumsku pretpostavku: nositelji su određenog haplotipa u kratkome razdoblju nakon pojave mutacije, uz jezik i kulturu, dijelili i zajednički etnički identitet, i eto nam u svom sjaju predstavljen utjecaj koji genetička istraživanja imaju na historiografsku raspravu o etnogenezi naroda. Nakon ovoga čak ni tvrdnje da Hrvati nisu slavenski narod (dr. Biondić) ili da su čakavci iz zapadnog Kurdistan a kajkavci iz istočne Europe (dr. Lovrić) neće zvučati tako ludo. I opet smo na početku.

Vratimo se stoga na nas, na Hrvate i na još jedno zanimljivo predavanje, šlag na torti koji nam je pripremio forenzičar koji svoju struku posvećuje arheologiji, dr. Mario Šlaus. U tom su predavanju predstavljeni rezultati najnovijih istraživanja nedavno (2003. godine) otkrivene starohrvatske nekropole, u kojoj nalazimo grobove dviju očito fizički različitih skupina stanovnika, od kojih prva, robusnija i po svemu sudeći zdravija skupina predstavlja vladajući sloj nad drugom skupinom, gracilnijom i fizički slabijom. Ona prva po svemu je jednaka ostacima osoba iz ostalih starohrvatskih nekropola (dr. Šlaus ih uspoređuje s onima iz nekropole Ždrijac u Ninu), dok je druga identična onima iz avaro-slavenskih nekropola iz Panonije i kasnoantičkih nekropola iz Dalmacije (Zadar-Relja). Interpretacija se nudi sama od sebe: fizički snažnija etnička skupina nadvladala je i sebi podredila starosjedilačko, etnički heterogeno stanovništvo slabije fizičke građe. Smještaj grobova govori da je miješanje (*intermarriage*) među tim skupinama bilo razmjerno rijetko te da

se broj pripadnika druge, podređene skupine, s vremenom smanjivao u odnosu na one iz prve skupine. Dodajmo ovom nalaze genetičkih istraživanja dominantnih haplotipova među današnjim Hrvatima i pokušajmo na osnovi tih egzaktnih podataka rekonstruirati najraniju povijest hrvatskog naroda u ovim krajevima. Dominantan je haplotip, sjetimo se, Eu7 koji nalazimo u gotovo 50% Hrvata. Uz njega tu je i Eu19 (oko 30%) te ostali haplotipovi od kojih vrijedi spomenuti tek Eu18 (10%), Eu4 (7%) i Eu9 (5%).² Iz onoga što dosad znamo iz povijesnih izvora, ne može biti sumnje da Hrvati u ranom srednjem vijeku, negdje u razdoblju od druge četvrtine 7. do druge polovine 8. stoljeća, stižu na dinarsko područje nekadašnje rimske provincije Dalmacije u čijem središnjem primorskom dijelu u 9. stoljeću nalazimo izgrađenu državnu jezgru. Stižu, kako znamo, kopnenim putem sa sjevera (današnja južna Poljska), možda sjeveroistoka (današnja zapadna Ukrajina), u svakom slučaju iz krajeva koji su tada, baš kao i danas, nastavale etničke zajednice slavenskog jezika i kulture. Zaključak bi odatle bio da su ti došljaci bili uglavnom nositelji Eu19 haplotipa do sada zvanog „slavenski“, ali kojemu bi po svemu sudeći bolje pristajao naziv „turkijsko-slavenski“ i koji je dominantan na velikom prostoru od središnje Azije do Panonske nizine. Oni ovdje zatječu starosjedilačko stanovništvo drukčije kulture i jezika, a za pretpostaviti je i drukčijeg dominantnog haplotipa. Budući je to starosjedilačko stanovništvo – među koje ubrajam i Slavene iz prvog seobenog vala i Avare – bilo etnički heterogeno, možemo pretpostaviti da je i u genetičkom smislu bilo znatno raznobojnije od genetičke slike došljaka. Sad vidimo u čemu je problem – u haplotipu Eu7. Je li on dominantan u došljaka a ne Eu19? Znamo da je haplotip Eu7 najjače zastupljen u dinarskim krajevima – zbog čega ga dr. Lovrić naziva „dinarskim“, znamo i da je odlika dinaraca robusnost i znatna fizička snaga, te stoga, povežavši te činjenice s grobnim nalazima koje nam je prikazao dr. Šlaus, zaključujemo da su vladajući sloj starohrvatskog društva činili nositelji (uglavnom) haplotipa Eu7. Ali tog haplotipa ne nalazimo u onim krajevima u kojima smo do sada smještali domovinu došljaka – Hrvata, u južnoj Poljskoj i u zapadnoj Ukrajini gdje, usput budi rečeno, i do danas postoji sačuvan etnonim Horvati za jedan mali dio ukrajinske nacije. Haplotip Eu7 neobično je razasut po Europi i Bliskom istoku, s očitim centrom upravo ovdje, u dinarskom prostoru gdje žive Hrvati.³ I što sad? Dolaze li malobrojni Hrvati iz slavenskih zemalja sa svojim „slavenskim“ haplotipom u ove krajeve, gdje u kratkome roku bivaju potlačeni od brojnijih starosjedilaca s dominantnim „dinarskim“ haplotipom koji su pak jezično slavenizirani? Kakva besmislica. I može li itko zamisliti povijesne izvore, do sada znane, koji bi takvu priču mogli barem nagovijestiti ako već ne i potvrditi? Ali može biti da su Hrvati, ti došljaci iz zakarpatskih krajeva, već bili nositelji haplotipa Eu7, dinarci koji se u dugotrajnoj migraciji kreću iz današnjeg Kurdistan, preko Kavkaza i Tanaisa na Donu stižu u današnju Poljsku odakle se u ranome srednjem vijeku kupe svi koliko ih ima i dolaze ovamo. Tko zna, možda čak čine krug, s

² Podaci iz članka grupe autora *The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y chromosome Perspective* koji je objavljenom u časopisu Science, vol. 290, 10. 11. 2000.

³ Ustvari, bolje bi bilo reći da ima tri geografski odvojena centra: dinarsko područje Hrvatske i Bosne i Hercegovine na koje se nadovezuju srednjoeuropske zemlje (u Njemačkoj je Eu7 zastupljen među 37% stanovnika), sjevernu Skandinaviju (u Laponaca ili Saama haplotip Eu7 zastupljen je u više od 40%) i Sardiniju. Podaci iz znanstvenog članka grupe autora, među kojima je i dr. Primorac, *The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: A Y Chromosome Perspective*, a koji je objavljen u uglednome znanstvenom časopisu Science.

polazištem iz dinarskih krajeva u dubokoj prošlosti i onda se onim prije rečenim putem opet vraćaju u staru domaju? Nije puno smislenije od prve verzije, ali je moguće. Sve je moguće. Svaka je interpretacija moguća i svaka će uzdrmati, pomesti objašnjenja koje nam je do sada nudila naša historiografija o počecima hrvatske povijesti na ovim prostorima. U svakom slučaju, nakon genetičkih istraživanja starohrvatskih nekropola koja će uskoro slijediti ona antropometrijska koja nam je predstavio dr. Šlaus, povijest će biti suočena s nužnom reinterpetacijom tih rezultata. A ja mogu zamisliti samo jedan slučaj u kojem rezultati ne bi bitno mijenjali dosadašnje historiografske postavke najranije hrvatske povijesti: ukoliko bi genetički nalazi pokazali podjednak razmjer haplotipova u obje one grupe, primjerice ako bi i u nadređenom i podređenom sloju zastupljenost haplotipova bila oko 50% Eu7, 30% Eu19, a preostali postoci ostali haplotipovi. Tek bismo u tom slučaju mogli odmahnuti rukom genetičarima i reći im kako smo sve vrijeme znali da od toga neće biti ništa. Možda takvi genetički nalazi mogu nešto reći o gibanju stanovništva u paleolitikumu ili neolitikumu, ali ne mogu reći ništa, ili barem ništa bitnoga, o narodima u povijesnim razdobljima, u vremenu dostupnom metodologiji povijesne znanosti. Ali vjerojatnost za takav slučaj nije velika – u najboljem slučaju iznosi 1:3 – a po svemu što do sada znamo o odnosu haplotipova, migracija i kulture za očekivati je skori iznenađujući obrat u teoriji etnogeneze etničke zajednice zvane Hrvati u vrijeme njezine pojave u dinarskim krajevima. Očekujmo, dakle, da ćemo se u skoro vrijeme naći pred zbrkom, pred slikom došljaka čiji je dominantni haplotip i fenotip drugačiji od haplotipa i fenotipa podređenog stanovništva. Naći ćemo se pred slikom strogo razdvojenog, dvojnog društva u kojem je miješanje dvaju slojeva bilo rijetko i u kojem je brojnost nižega sloja opadala fizičkim odumiranjem (!?). Imat ćemo sliku izvorne, „čiste“ fizičke jezgre hrvatskog naroda, oko koje su se političkim sjedinjenjem tijekom više od jednog milenija zajedničke povijesti „prilijepili“ iverci i preostaci onih nekad podređenih društvenih slojeva – onih s drugačijim haplotipom (kojim, to ćemo tek vidjeti). Zvuči li vam ovo poznato? Ako ne, onda niste upoznati s hrvatskom i svjetskom historiografijom (i narodoznanstvom) kakva je vladala u jednom dugom razdoblju, a svoj je vrhunac dosegla između dva svjetska rata.

Suočeni s optužbom da su poticatelji ili sudionici u stvaranju jedne nove verzije infamne rasne teorije, genetičari će se buniti. Njihova obrana temeljit će se na tvrdnji da oni nikad nisu povukli vezu između haplotipa, fenotipa i kulture, barem ne na način kakav se nazire iz mojih interpretacija etnogeneze Hrvata. I tu su u pravu. Uistinu su gornje povijesne interpretacije genetičkih rezultata u svjetlu najnovijih arheoloških nalaza i antropometričkih pokazatelja samo moje. I točno je da haplotip ne utječe (bitno) na fenotip, kako je jasno odgovorio dr. Marjanović na moje izravno pitanje; uostalom, primjeri Hazara, Iraca i Lemba (Bantu-Židova) to jasno pokazuju. Kako je to dr. Marjanović obrazložio, komentirajući jedan od novinskih naslova koji su popratili genetička istraživanja, govoriti o sličnosti naroda u kojih je dominantan isti haplotip bilo bi kao da govorimo o sličnosti automobila koji imaju istu osovinu. Uz sve to, rasna je teorija bila znatno pretencioznija, pokušavajući jednoznačno povezati rasne osobitosti s kulturnim na način na koji to današnjim genetičarima ne pada na pamet. Da ne spominjemo krive premise na kojima je počivala: danas nam podjela rasa i njihovo vrednovanje, primjerice, može izgledati kao posve proizvoljna igrarija dokonih imperijalista i šovinista. Genetička istraživanja mutacija na Y-kromosomu uopće nemaju niti žele imati takav domet, oni ne žele biti osnova jedne sveobuhvatne filozofije povijesti kakva je bila rasna teorija. Na koncu, genetika je znanost, reći ćemo, a rasna teorija to nikad nije bila.

To da je genetika znanost ne može biti dovedeno u pitanje i to je nit koja se provlači kroz čitav ovaj tekst. No je li rasna teorija nekad bila znanost ili nije, pitanje je povijesne interpretacije. Rasna je teorija, ne zaboravimo, imala temelje u kvantitativnoj metodi i zdravorazumskoj interpretaciji Darwinove teorije evolucije primijenjene na ljudskoj vrsti. Rasnu su teoriju, prisjetimo se, srušili topovi, tenkovi i avionske bombe, a ne greška u računu. Rasnu teoriju, naglasimo, nisu mogli smisliti i popularizirati biolozi, već ideološki motivirani „društvenjaci“ i „humanisti“, a snagu su joj dali političari i ljudi glava punih „slavne povijesti“, a ne oni koji su bilježili obiteljske loze vinskih mušica. Ali rasna je teorija bila nužna interpretacija – ili bolje – odgovor koji je dan na pitanja koja je postavila teorija evolucije, jedna mlada i probitačna znanost čiji su rezultati zadivljivali i uzbuđivali akademsku i kulturnu javnost. Upravo je genetika jedna takva mlada znanost. Ona je najdinamičnija znanost na prijelazu milenija. To nipošto ne dovodi njene dosadašnje rezultate u pitanje; naprotiv, to nam samo ukazuje na njezin izuzetan napredak, na nove dorade koje će nam u vrlo skoroj budućnosti objasniti mnoge tajne čovjeka, do sada nedokučive. U proteklih je deset godina razrađena mutacija na Y-kromosomu; uskoro će se pogled baciti i na mitohondrijski DNA koji se nasljeđuje po ženskoj liniji. Očekujemo skoro dovršenje povezivanja genotipa s vanjskim, vidljivim odlikama, na razjašnjenje veze haplotipa i fenotipa. Iščitavanje genske mape čovjeka – ljudski genom – jedan je od najdojmljivijih znanstvenih događaja u povijesti. Taj proces nije još posve gotov, ali ne sumnjajmo da će biti zgotovljen i nemojmo se iznenaditi ako se to zgodi u vrlo bliskoj budućnosti. A sve to znači da će nalazi te mlade znanosti kad-tad potresti svu kulturnu javnost – upravo najviše društvene i humanističke znanosti. Jer, ne krije li se tajna povijesti upravo u čovjeku? Vrlo je vjerojatno, usuđujem se reći, da će naša generacija povjesničara biti suočena s potpuno iscertanim zemljovidom migracija stanovnika po muškoj, ženskoj ili tko zna kakvoj još liniji tijekom – zašto ne – čitave povijesti. Ti će nam zemljovidi pokazati stanovništvo ovakve ili onakve boje kose, očiju ili kože, ovakvih ili onakvih fizičkih mogućnosti, i njihovo kretanje, a sve će to zahtijevati našu reinterpretaciju, bez obzira poklapali se ti zemljovidi međusobno ili ne, potvrđivali oni dosadašnje povijesne interpretacije ili ne. Vlakovi će se opet sresti. Opet, kao i prije više od pola stoljeća. No, hoće li njihovo putovanje završiti kao i tada, na slijepim kolosijecima okruženima bodljikavom žicom? Ja to, naravno, ne znam. Znam da je Rosenbergovo djelo *Mit 20. stoljeća* obješeno zajedno sa svojim tvorcem 1946. i da ga više nitko neće citirati. Znam da je današnje znanstveno i kulturno okruženje takvo da ne dopušta onakvu bezobzirnost kakvu je očitovala rasna teorija na Zapadu tijekom druge polovice 19. do polovice 20. stoljeća. Ali znam i da je jedna od povijesnih interpretacija kojom se mogu objasniti rezultati sadašnjih i budućih genetičkih istraživanja modernih naroda upravo jedna nova (ili čak stara) varijanta rasne filozofije povijesti. Ne nameće li nam se upravo takva misao kada nalaze iz starohrvatskih nekropola povežemo s istraživanjima koje je u raspravi naveo dr. Jurić, a koja pokazuju da su etiopski dugoprugaši, na atletskim stazama već dugo vremena naprosto nepobjedivi, nositelji jednog određenog haplotipa, različitog od dominantnog haplotipa među ostalim njihovim zemljacima? Negdje, dakle, u genskom materijalu Y-kromosoma čuči neki „dugoprugaški“ gen; a negdje, sasvim sigurno, boravi i gen snažnih ruku sposobnih za borbu s dugim mačem koji je razbio rimske legije. Tko zna, možda se tu negdje skriva i gen koji je smislio refleksni luk koji je pokrenuo veliku seobu naroda?

Ali ako naša interpretacija neće biti neka nova verzija stare rasne teorije, kakva će onda biti? Suočeni s rezultatima genetičkih istraživanja, ovih sadašnjih i onih budućih, moramo

pronaći odgovor na ovo pitanje. Budući su ti rezultati svoje značenje našli upravo i prije svega u rekonstrukciji etnogeneze naroda, zadržimo se na tome izrazito ne-biološkome, ne-prirodnoznanstvenom terminu – „narod“. Pa će svi povjesničari kao jedan izjaviti da nacija i narod nisu isto: nacija je isključivo politička odnosno kulturna tvorevina modernog doba, relativno mlad fenomen u kojem nema mjesta – kako se nekad mislilo, dometnut će oni – krvnome podrijetlu, rasi i sličnome. Ali naravno, nastavit će, nacija ne nastaje iz ničega; ona nastaje iz svoje proto-jezgre, a to je narod. No stanimo malo: ako već u nacije zajedničko krvno podrijetlo nema značenja, možda je u slučaju naroda upravo takvo zajedništvo nužna oznaka postojanja svakog naroda? Ako mi kažemo da su u stvaranju, odnosno „buđenju“ hrvatske moderne nacije tijekom 19. stoljeća sudjelovali i ne-Hrvati, poput Gaja – Nijemca iz Moravske, Demetra – Grka ili Cincara iz Grčke, Vraza – Slovenca, Šenoe – Mađara, Strossmayera – Nijemca i brojnih drugih, onda to podrazumijeva da su istovremeno s njima postojali i oni „pravi“ Hrvati, odnosno pripadnici one proto-jezgre moderne hrvatske nacije – hrvatskog naroda. A što bi drugo bila oznaka pripadnosti tome narodu (a ne naciji) nego krvno podrijetlo? I to podrijetlo po muškoj liniji, po Y-kromosomu. Slika naroda koju nam povijesna znanost nedvosmisleno stavlja pred oči jest slika rođaka po muškoj liniji, „stričevića-prezimenjaka“, koji tijekom povijesti idu ovamo-tamo, čineći ovo ili ono, podčinjavajući druge ili od drugih trpeći, žene se i rađaju nove sinove i sinovce. Ti „stričevići“ su, dakle, narod, koji tu i tamo, zbog ovog ili onog razloga mogu u svoje društvo uključiti i svoje „tetkiće“ i „ujčeviče“, svoje sluge ili jednostavno dobronamjerne ljude koji se zateknu u njihovoj blizini. Ali, ovi su ipak pridošlice; mogu se skrivati iza svoga izgleda i jezika i imena koje dijele sa „stričevićima“, ali Y-kromosom na koncu će ih razotkriti. I tako je kroz čitavu povijest: „stričevići“ mogu mijenjati mjesto boravka, a s njim i jezik i izgled, čak im i ime može tijekom tisućljeća izmijeniti prizvuk, ali oni bez sumnje čine jezgru oko koje se okupljaju pridošlice i iz koje frcaju iskre među druge „stričeviče“. Pogledajmo samo Hrvate: u ranom srednjem vijeku dolaze na istočnojadransku obalu. Dolaze; to znači da su i prije postojali, negdje daleko od pisanih spomenika koji bi ih spomenuli. A i do tamo su se odnekud dotepli. Možda iz središnje Azije? Možda iz Kurdistana ili iz današnjeg Afganistana? Jer taj narod, ti „stričevići“ postoje još od vremena mutacije na Y-kromosomu – tisućama godina. Njihovo ime tada je zvučalo posve drukčije, ali s vremenom je nastala riječ, ime koje je činio slog sastavljen od glasova h, r, v i t, uz dopunske samoglasnike. Hoće li vam ovo zvučati čudno? Ali, molim vas, zašto? Ta zar je ova priča išta drukčija od one koju nalazimo u sintezama hrvatske povijesti? Prisjetimo se: dolaze Hrvati u nekadašnju rimsku provinciju Dalmaciju u kojoj zatječu starosjedilačko stanovništvo – preostatke Ilira romaniziranih ili neromaniziranih, Romana, Slavena, Avara, Gota i tko zna koga sve ne. Uklopljena u novu političku tvorevinu čiji državnički sloj čine Hrvati, ta se raznobojna masa priključuje Hrvatima; oni se kroatiziraju. Koncem srednjega vijeka i početkom novoga među te Hrvate pristižu Vlasi, dio kojih će se s vremenom također uklopiti u hrvatski etnički korpus. Pritisak Osmanlija Hrvate će potaknuti na seljenje prema sjeveru, iz dinarskog područja u rubni dio panonske nizine – u današnju sjeverozapadnu Hrvatsku, gdje je danas središnje mjesto hrvatske nacije. Tu zatječu „bezimeno“ slavensko stanovništvo negdašnje Kraljevine Slavonije koje se kroatizira, a kao potvrda te kasne kroatizacije ostaju brojna prezimena Horvata, kako su starosjedinci nazivali te pridošlice. I takvi Hrvati dočekuju Francusku revoluciju i Napoleona, i iz takvih Hrvata nastaje moderna nacija – Hrvati – koja će i dalje u svoje krilo primati pridošlice – Nijemce, Talijane, Mađare, Slovence i druge.

Ovakva slika zahtijeva tek jedan detalj da bi bila potpuna: nositelji kojeg haplotipa su oni pravi Hrvati, ona jezgra, oni „stričevići“ koji među sebe primiše sve te Ilire, Romane, Avare, Vlahe, Slavene, Nijemce, Mađare, Čehe, Slovence? E pa, uskoro će se znati. Da, napokon ćemo znati tko je tu pravi Hrvat, a tko potomak pridošlica, i tko je bio gazda u ovoj kući tijekom naše slavne povijesti, a tko sluga. To znanje, budimo bez brige, neće biti zloupotrebjeno; uostalom, bilo pa prošlo, zar ne?

Pa zar ne možemo izbjeći ovakvoj verziji rasne interpretacije povijesti? Možemo. Ukažimo, primjerice, na dobro znanu činjenicu dvostrukosti identiteta. Pojedinaac će se identificirati u odnosu prema svome sugovorniku; stanovnik nekog prominskog sela predstaviti će se stanovniku Drniša kao Prominjac, a stanovniku Zadra kao Vlaj. Pri tom će predstavljanju bitnu ulogu imati onaj drugi, njegovo identifikacijsko nazivlje – nema smisla da stanovnik prominskog sela sebe u Veneciji predstavlja kao Prominjca, jer Mlečani tog naziva ne poznaju, pa im on ne može značiti baš ništa. Niti ima smisla da Prominjac sebe Drnišaninu predstavi kao Vlaja, jer taj etnonim obuhvaća i Drnišanina i Prominjca, i to iz perspektive stanovnika primorja i otoka. Ukažimo zatim na mnogostrukost etničkog identiteta: stanovnik prominskog sela je Prominjac Drnišaninu ili stanovniku drugog prominskog sela; on je Prominjac i Bunjevac pravoslavcima iz susjednog Knina i Bukovice; on je Prominjac i Vlaj Šibenčaninu; on je Prominjac, Bunjevac i Dalmatinac kada ljeti goni stoku na Šator-planinu u Bosni; on je Mlečanima u Veneciji Dalmatinac, Slaven – Schiavon, Vlaj – Morlacco, a ako se priključi konjaništvu i Hrvat – Croato a cavallo. Ali u modernome dobu događa se nešto novo: identitet se okamenjuje u jednom od brojnih identifikacijskih/identitetskih naziva. On više nije ni dvostruk ni mnogostruk, već jedinstven i nepromjenjiv. A povijest pišu upravo ljudi s takvim identitetom. Taj identitet jest nacionalni identitet i po njemu se vrednuju svi ostali identiteti koje nalazimo u prošlosti. Tako ćemo smisliti stručne nazive etnički, subetnički, regionalni, subregionalni ili neki drugi identitet, a ti će nam izrazi znanstvenog prizvuka pomoći u našem nastojanju da prošlost Prominjaca prikazemo, prije svega, kao povijest jednog dijela Hrvata. Jer, bez obzira kako se oni predstavljali drugima ili kako ih drugi nazivali u prošlosti, oni su cijelo vrijeme ono što uistinu jesu – Hrvati. Možemo li raskrinkati ulogu povijesne znanosti u stvaranju slike takvog naroda o kojemu povijest priča? Možemo li historiografsku djelatnost prikazati kao beskompromisnu borbu u kojem se jedan – u svojoj biti posve novi, premda po zvuku stari – identitet želi nametnuti kao isključivi označitelj jedne povijesti, borbu koju on vodi s konkurentskim identitetima? Moramo, jer samo u takvoj povijesti neće biti mjesta „stričevićima“, onoj jezgri iz koje cvjetaju današnje mladice. Jer, koji ćemo tada od njihovih stotinu identifikacijskih/identitetskih naziva uzeti za onaj pravi? U jedno sam siguran: sve ove rasprave o dvostrukim i mnogostrukim identitetima i identitetskim slojevima padaju u vodu u povijesti koja priča o prošlosti samo jednog od tih identiteta u kojoj je glavni junak i jedina prava osoba narod/nacija, u kojoj je pojedinac predstavljen poput pauka kojeg ženka pojede nakon sparivanja – važno je samo da se život njegove vrste dalje nastavlja.

Je li povijest povjesničare čemu naučila? Suočeni s izazovom koji nam pružaju rezultati genetike – vrijedi ponoviti: besprijekorno točni i pouzdani – prisiljeni smo da našu povijest, u svoj dvoznačnosti toga izraza, ponavljamo ili da u njoj nešto bitno promijenimo. A ta promjena ne može biti metodološke, već ideološke naravi. I upravo sam zbog toga pesimist.

Višeslav ARALICA

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

38

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a bold, stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2006.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 38

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2006. godine

Naklada

400 primjeraka